

Levend
Actieprogramma Editie 2021
TerrAgenda 2020-2030

Geen welvaart en welzijn zonder vitale bodem

Foto door Santiago Manuel De la Colina via Pexels

INHOUD LEVEND ACTIEPROGRAMMA 2020

Een oproep aan Nederland	3
Waar werken we naar toe?	4
Belangrijke ontwikkelingen in 2021	5
Wat zijn voor de bodemambassadeurs actuele opgaven en vraagstukken?	6
Een levend Actieprogramma voor 2022	12

Met het Manifest TerrAgenda doen de bodemambassadeurs van het Initiatief Bewust Bodemgebruik een oproep aan Nederland:

Werk mee aan een vitale bodem en aan toekomstbestendig land- en bodemgebruik! Dat is essentieel voor welvaart en welzijn, voor ons zelf en toekomstige generaties.

Het Manifest TerrAgenda 2020-2030 bepleit een integrale benadering van bodem, grondwater en ondergrond. Dat is, in combinatie met een gebiedsmatige benadering, de sleutel voor de aanpak van urgente maatschappelijke opgaven als energietransitie, klimaatadaptatie, in- en uitbreiding van bebouwd gebied, leefbaarheid, gezondheid en landbouw, evenals voor de instandhouding van biodiversiteit en ecosystemen.

Door het huidige gebruik staan bodem en land sterk onder druk. Het Manifest benoemt waar dat toe leidt: “De stikstofcrisis, de PFAS-crisis, de woningbouwcrisis, gebrek aan bestuivers door achteruitgang in biodiversiteit, verdroging van natuur- en landbouwgronden, wateroverlast in steden. Deze crises en het oplossen daarvan beginnen bij de bodem.” Met toekomstbestendig landgebruik

zijn we in staat hieraan een halt toe te roepen, landdegradatie op nul te zetten en de neerwaartse lijn naar een opgaande om te buigen.

Een Actieprogramma TerrAgenda is nodig vanuit de internationale ontwikkelingen en afspraken die vitale bodems dichterbij moeten brengen, en sluit aan op afspraken in Nederland. We noemen de Nationale Omgevingsvisie (NOVI), de bodem- en ondergrondvisie van het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, het Programma Circulaire Economie, het Klimaatakkoord, het stikstofbeleid, de Rijksstructuurvisie Ondergrond, en de Visie Landbouw, Natuur en Voedsel met de daaraan gekoppelde bodemvisie en het nationale programma Landbouwbodems. Bodem- en landgebruik moeten hierin een zwaardere stem krijgen.

Waar werken we naar toe?

Het Manifest TerrAgenda 2020-2030 schetst de aanleiding, de noodzaak en de wens om gezamenlijk te werken aan het vitaliseren van bodems, vanuit het perspectief van toekomstbestendig landgebruik.

Samengevat:

1.

Verbeter jouw wereld, omarm het natuurlijke systeem.

Zet landdegradatie op nul en werk aan herstel: toekomstbestendig bodem- en landgebruik is alleen mogelijk als we degradatie een halt toeroepen, nationaal, regionaal, lokaal. Alleen vitale bodems zijn breed inzetbaar voor de urgente maatschappelijke opgaven waarvoor we staan.

2.

Geef de bodem een stem.

Maak de negatieve impact van ons handelen op bodem- en landgebruik zichtbaar en verbind daar acties aan. In de wetenschap dat 2021 in het teken staat van 'het gevecht om iedere hectare', moeten we bodemkwaliteit expliciet meenemen in ons handelen en in beleid op alle niveaus.

3.

Neem verantwoordelijkheid, organiseer regie.

Wie spreekt namens de bodem en zorgt voor samenhang en langetermijnperspectief? We hebben op verschillende schaalniveaus bevoegde bewindspersonen, aanjagers, verbinders en bewakers nodig.

4.

Verbind en bouw netwerken, verspreid de boodschap.

Maak gebruik van eigen netwerken en leg verbindingen met netwerken van andere sectoren, werk aan bewustwordingsprogramma's en het verspreiden van kennis en informatie.

Belangrijke ontwikkelingen in 2021

Veel praktische initiatieven van het afgelopen jaar hebben betrekking op het gebruik van de ondergrondse ruimte en de drukte die daar ontstaat. Het thema dat in 2019 door Initiatief Bewust Bodemgebruik is gelanceerd, 'Is er genoeg ruimte voor onze opgaven', heeft het Planbureau Leefomgeving in 2021 nader geduid in het rapport 'Grote opgaven in beperkte ruimte'. De oproep van het Planbureau sluit aan op de boodschap van Bewust Bodemgebruik: zet bodem en water centraal in de ruimtelijke ontwikkeling. Niet alleen om slim met de nog beschikbare ruimte om te gaan, maar ook om bodemdegradatie te voorkomen.

- In het afgelopen jaar zijn eerste stappen gezet naar een Europese Kaderrichtlijn Bodem, die beleid zal introduceren om bodemdegradatie en het onttrekken van bodems tegen te gaan. Een belangrijke ontwikkeling die de bodemambassadeurs in 2022 nader zullen bestuderen. De Kaderrichtlijn zal impact hebben op het bodembeleid in Nederland en op de voorgenomen plannen voor een programma Bodem en Ondergrond onder de vlag van de Nederlandse Omgevingsvisie (NOVI). In 2021 hebben

de ambassadeurs met meerdere ministeries gesprekken gevoerd en het belang van nationale regio benadrukt. Het is goed om te zien dat het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat haar rol als systeemverantwoordelijke gaat uitbouwen, onder meer door het opstellen van een bodem- en ondergrondvisie. Afgesproken is dat de bodemambassadeurs daarbij gaan helpen, zowel ten aanzien van de visie als de NOVI-programma.

- Regie op nationale schaal is nodig voor de gebiedspraktijk. Het is goed om te zien dat in het landelijke gebied de stem van de bodem gehoord wordt, mede doordat problemen met bodemdaling, verdroging en stikstof hebben laten zien hoe afhankelijk we zijn van vitale bodems. Het programma Verrijkende Landbouw heeft met haar gebiedsbenadering daarin een belangrijke rol gespeeld. Het zet LAND centraal, zonder de invalshoeken WAARDE en MENS uit het oog te verliezen. Methoden om bodemfuncties te monitoren (onder andere waterbeheer, voedselproductie, vasthouden van nutriënten), zoals de Open Bodem Index en Kritische Prestatie Indicatoren, worden steeds meer toegepast.

In 2021 zijn meerdere publicaties verschenen die direct of indirect naar de noodzaak van vitale bodems verwijzen. Zo laat het Klimaatrapport IPCC (augustus 2021) zien dat de klimaatverandering toeslaat en actie nodig is. De relatie met een vitale bodem is al snel gelegd.

- Deze ontwikkeling in het landelijke gebied kan ook in bebouwd gebied van nut zijn. Diverse steden hebben inmiddels de oproep van Bewust Bodemgebruik tot stadsbodemeesterschap opgepakt en ondergrondregisseurs aangesteld. Deze regisseurs hebben dringend behoefte aan nieuwe methoden om bodemanalyses te visualiseren, teneinde ze op een begrijpelijke manier door te geven aan al die mensen die de ruimte onder het bebouwde gebied willen benutten. De ondergrondregisseurs zijn de stem van de bodem, maar nu nog zonder erkende instrumenten, met onvoldoende mandaat en te weinig budgetten en uitvoeringskracht. Laten we hen snel helpen!
- In een aantal ambassadeursspecials hebben we actuele onderwerpen bij de kop gepakt. Stikstof bijvoorbeeld, waarvan de aanpak zich goed laat combineren met die van andere opgaven zoals verdroging en klimaatadaptatie. Of de ontwikkelingen in landelijk gebied dat midden in bebouwd gebied ligt; een urgent te bewandelen en kansrijke route . Of de vergrijzing van het grondwater, een sluipmoordenaar voor onze drinkwatervoorziening en andere functies die afhankelijk zijn van een gezond grondwatersysteem. Voor al deze twistappels van algemeen belang is regie nodig, en een maximaal reservoir van kennis en netwerken.
- De ambassadeursspecial over circulariteit versus milieubescherming laat zien dat het werken aan vitale bodems een kwestie is van balanceren. Uiteraard willen we hergebruik maximaliseren, maar niet door bepaalde stoffen in het bodem- en watersysteem te introduceren of toekomstige grondstoffenstromen te vervuilen . Uiteraard willen we de grote maatschappelijke opgaven voorzien van secundaire grondstoffen en als het moet met primaire grondstoffen uit Nederland. De ambassadeurs hebben opgeroepen tot een grondstoffenbeleid met balans , want de import van primaire grondstoffen uit het buitenland is ecologisch en economische een slechtere optie. Daarbij hoort ook een dialoog tussen milieubeschermers en circulaire denkers, waartoe de bodemambassadeurs in 2021 een eerste initiatief hebben genomen. Tenslotte willen beiden een leefbare en gezonde leefomgeving realiseren.
- De ambities om de stem van de bodem te laten horen en zien zijn deels verwerkelijk. Zowel op reguliere als sociale media zien we een opmars van berichten en artikelen die pleiten voor een vitale bodem. De bodemambassadeurs hebben daaraan bijgedragen, een podcast van Rijkswaterstaat en de publicatie ‘Volhoudend landgebruik’ hebben die bijdrage toegankelijk gemaakt voor het grote publiek. Een mooi begin, maar er is meer nodig. We horen en zien veel urgente boodschappen met handelingsperspectief die de media niet halen. Voor deze boodschappen en hun zenders gaan we in 2022 een mediakamer uitproberen.

Wat zijn voor de bodemambassadeurs actuele opgaven en vraagstukken?

De bodemopgaven die zich aandienen hebben één ding gemeen: ze hebben ruimte nodig, deels onder het maaiveld. De bodem een stem geven en landdegradatie op nul zetten, dat is de horizon voor de zes opgaven die we willen aanpakken. Om welke opgaven gaat het zoal, waar in agendapunt 2 op wordt bedoeld? De Nationale Omgevingsvisie is uitgesplitst naar meerdere opgaven, zoals een circulaire economie, concurrerende en leefbare stedelijke regio's, energietransitie, klimaatveiligheid en -adaptatie, verstedelijking en mobiliteit, en landbouw en natuur. De bodemambassadeurs zullen in 2022 de NOVI-uitwerkers en het systeemverantwoordelijke ministerie van Infrastructuur en Waterstaat met raad en daad bijstaan.

Verbeter onze wereld, omarm het natuurlijk systeem

Agendapunt 1.

Onder het eerste agendapunt leggen we in 2022 de focus op vier grote ontwikkelingen:

- 1.** De stapeling van functies in zowel bebouwd als onbebouwd gebied baart de ambassadeurs zorgen. Zijn besluiten hierover voldoende gebaseerd op kennis van het lokale bodem- en watersysteem, en heeft men voldoende aandacht voor het gevaar van bodemdegradatie? Het Planbureau Leefomgeving, de Rijksadviseur van de fysieke leefomgeving en de bodemambassadeurs zijn duidelijk in hun boodschap: deze kennis is essentieel en dient een plek te krijgen in de besluitvorming. Bovendien ontbreken instrumenten om de toestand van bodem- en watersystemen adequaat te monitoren. De ambassadeurs zullen het initiatief nemen om het nieuwe Kabinet daarover te informeren.
- 2.** De ambassadeurs organiseren een dialoog over de impact van mogelijke Europese bodemregelgeving op de NOVI, op de bodem- en ondergrondvisie van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat op gebiedstrajecten in Nederland, op het bodem- en ondergrondbeleid van overheden, en op de mogelijkheden van bedrijven om duurzaam van de bodem gebruik te maken.
- 3.** Met name in het bebouwde gebied zullen grote maatschappelijke opgaven in het fysieke domein een onhaalbare ruimteclaim gaan neerleggen. Het gesprek daarover moet worden gevoerd en de mensen die regie over de ondergrond voeren vragen om mandaat, budget en instrumenten. De ambassadeurs steunen hun pleidooi en helpen bij het ontwikkelen van de instrumenten, onder meer door te analyseren of instrumenten ontworpen voor landelijke gebied ook inzetbaar zijn voor het bebouwde gebied. De ambassadeurs kunnen dat niet alleen, daarvoor is een brede alliantie van steden, financiers, wetenschappers en experts nodig. De ambassadeurs kiezen voor een focus op het bebouwde gebied, in de wetenschap dat de scheiding tussen het stedelijke en het landelijke gebied steeds minder hard wordt.
- 4.** De ambassadeurs vinden dat het inzicht in de relatie tussen gezonde bodems en de gezondheid van mensen kan worden versterkt door deze tastbaar te maken of te visualiseren. Wat is het maatschappelijk effect van vergroening, van vergrijzing van het grondwater, van het toepassen van secundaire grondstromen? Zien mensen en gemeenschappen de bodem als basis voor hun gezondheid? In 2022 zullen de ambassadeurs deze vragen agenderen en uitwerken in een projectvoorstel.

“Een toekomstbestendig land- en bodemgebruik met het natuurlijke systeem als uitgangspunt draagt bij aan een betere wereld.”

Geef de bodem een stem!

Agendapunt 2.

Voor 2022 staan de volgende acties gepland:

- De wens bodem en water centraal te zetten in de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland is mede aanleiding geweest tot het NOVI-programma Bodem en Ondergrond. Maar hij verdient en vereist meer handelingsperspectief. Praktijk en beleid hebben nog wat bruggen te slaan en de ambassadeurs gaan daarin helpen.
- We maken werk van marketing voor onze boodschap: met een bodemtraineeprogramma gaan we een mediakamer oprichten. Daarin krijgen mensen met een bodembodschap hulp bij het inzetten van social media, formuleren van de kernboodschap, maken van illustraties, podcasts etc.
- We gaan met de publicaties 'Volhoudbaar landgebruik' en 'Geef de bodem een stem' de boer op en organiseren daarvoor bodemcafés. Dat doen we op uitnodiging van en gefinancierd door initiatiefnemers, vergelijkbaar met eerdere bodemcafés en de tour van onze film BodemBoeren die in 2015 de start inluidde van het nadenken over een bodem die het land verrijkt.

“Geef de bodem een concrete stem bij omgevingsbeleid, klimaatbeleid en circulaire economie.”

Neem verantwoordelijkheid neem regie!

Agendapunt 3.

Acties agendapunt 3:

- We helpen het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat en het NOVI-programma Bodem en Ondergrond in hun opdracht om de systeemverantwoordelijkheid voor bodem en water stevig neer te zetten. Als agenderend maatschappelijk netwerk zullen we urgente vraagstukken benoemen en kansen scheppen.
- De impact van de energietransitie op de leefomgeving en specifiek voor de bodem is groot. Winning, opslag en transport maken allemaal aanspraak op grond. De verwachting is dat er een toename zal zijn in de toepassing van bodemenergie, geothermie en aquathermie. Wat zijn de gevolgen voor het bodemsysteem, voor scheidende lagen die drinkwater beschermen, voor trillingen? Kunnen nieuwe energievormen bodemveilig worden ingezet? We gaan hierover in gesprek met de ministeries van Infrastructuur en Waterstaat (systeemverantwoordelijke) en Economische Zaken en Klimaat (systeemverantwoordelijk voor energie- en warmtetransitie én economisch systeem).
- We roepen op tot regie op het grondstoffenbeleid: zuinig met primair, verstandig met secundair! Een gesprek dat we aangaan met de ministeries van Infrastructuur en Waterstaat (systeemverantwoordelijk) en Binnenlandse Zaken (woningbouw).
- De bodemambassadeurs hebben de afgelopen jaren stevig ingezet op duurzame landbouw of eigenlijk: de bodem in het landelijke gebied. Daarbij hebben ze LAND centraal gesteld, maar dat kan nooit los worden gezien van MENS en WAARDE. Graag willen de ambassadeurs een volgende stap zetten: hoe kunnen we vitale bodems in het landelijke gebied bereiken? De ambassadeurs zullen het initiatief nemen tot een taskforce, samen met de ministeries van Infrastructuur en Waterstaat (systeemverantwoordelijk) en Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (Programma Landbouwbodems).

“De stem van de bodem heeft gezichten nodig. Wie zijn die gezichten, lokaal, regionaal en nationaal?”

Verbind en bouw netwerken, verspreid de boodschap

Agendapunt 4.

Het Initiatief Bewust Bodemgebruik is een agenderend maatschappelijk netwerk met vertakkingen naar vele opgaven en kennisbronnen. De bodem is tenslotte de verbinder van opgaven in het fysieke domein, van meer dan 10 Sustainable Development Goals. Wij verbinden netwerken, mensen, initiatieven en geldstromen. De bodemcafés, de mediakamer, publicaties en meer: binnen onze mogelijkheden én die van onze netwerken laten we geen kans onbenut.

Een Levend Actieprogramma voor 2022

In deze tweede van tien edities van het Levende Actieprogramma 2020-2030 geven de bodemambassadeurs een overzicht van de noodzakelijke acties in 2022.

Laat via **bodem@bewustbodemgebruik.nl** weten wat jouw bijdrage kan zijn - hoe eerder hoe beter!

Lancering vindt plaats op 29 november 2021, in een bijeenkomst samen met Platform Bodembeheer (bodemjaar 2021).

In november 2022 zal de derde editie van het actieprogramma uitkomen, met daarin een overzicht van de resultaten in 2022 en de voorgenomen acties voor 2023.

De afzenders

Het Initiatief Bewust Bodemgebruik is een maatschappelijk netwerk van experts, wetenschappers, land- en bodemgebruikers, beleidsmakers, landeigenaren en -beheerders en andere betrokkenen. In denktanks, projecten en experimenten onderneemt het activiteiten voor een toekomstbestendig land- en bodemgebruik.

CONTACT

Initiatief Bewust Bodemgebruik

Postbus 2232, 3500 GE, Utrecht
bodem@bewustbodemgebruik.nl

Levend actieprogramma TerrAgenda
2020-2030 Ontwerp: Simons en Boom